

”Oi terve tänne tultuas”

Välitilinpäätös reformaation muistovuodesta kolmelta vuosisadalta

Kirkossa on perinteisesti muistettu merkittäviä historiallisia tapahtumia tasavuosina, mutta muistamisen tavat ja ilmenemismuodot ovat aikojen kuluessa vaihdelleet. Reformaation muistaminen ja juhliminen ei muodosta tästä poikkeusta. Tietyvästi ensimmäisen kerran reformaation juhluvuosi herätti Suomessa ”mediahuomiota” elokuussa 1817, kun *Åbo Allmänna Tidning* julkaisi keisarillisen käsikyn juhlan viettämisestä sen kunniaksi, että ”tohtori Luther oli aloittanut ja vienyt loppuun reformaation”. Suomessa ei vuonna 1817 ilmestynyt yhtään suomenkielistä lehteä sen jälkeen, kun Anders Lizeliuksen vuonna 1775 julkaisema *Suomenkieliset Tieto-Sanomats* oli jäänyt tilaajien puutteen vuoksi yhteen vuosikertaan. Sata vuotta myöhemmin puhjennutta kiistaa siitä, tulisiko puhua ”uskonpuhdistuksesta” vai ”reformaatiosta”, ei tästäkään syystä olisi ollut tuolloin mahdollista käydä julkisuudessa. Lisäksi monet ”puhdistus”-käsitteen sittemmin kompromettoineet tapahtumat olivat vielä edessä, vaikkeivät etniset puhdistukset sinänsä olekaan vasta 1900-luvun ilmiö.

REFORMAATION JUHLAA SATA JA KAKSI SATAA VUOTTA SITTEN

Syksyllä 1817 reformaation riemujuhlaa määrättiin viettämään juhlallisissa merkeissä kolme päivää aloittamalla juhlallisuudet lokakuun viimeisenä päivänä juhla jumalanpalveluksilla, joissa saarnattiin esivallan määräämistä teksteistä koko maassa. Turun tuomiokirkossa pidettyjen suomen- ja ruotsinkielisten jumalanpalvelusten jälkeen samana päivänä kuultiin teologian professorin ja tuomiorovastin Gustav Gadolinin latinankielinen oraatio reformaatiosta ilmenneestä jumalallisesta kaitselmuksesta, *Providentiae divinae bonitas et sapientia*, ja sen jälkeen vielä iltapäivällä maisteri Hirnin ruotsinkielinen esitelmä ”Uskonnon vaiheista Suomessa”. Toisena juhlapäivänä olivat vuorossa jälleen juhla jumalanpalvelukset. Kolmantena päivänä puheiden pitäminen ruotsiksi ja latinaksi jatkui. Juhlapuheissa tuotiin häpeilemättä ja yksipuolisesti esiin reformaation ylivertauisuus ja merkitys suomalaisille. Lutheria luonnehdittiin *Åbo Allmänna Tidningis-*

sa ajalle tyypillisestä, romanttisesta ja suurmiesten merkitystä korostaneesta näkökulmasta ”aikansa suurimmaksi mieheksi”, joka ”lujalla ja säikähtämättömällä rohkeudella, Jumalan sanasta sytytetty soihtu toisessa kädessään” halusi valistaa ”harhaan johdettuja veljiään evankeliumin totuuksiin”. Lehden mukaan juhllisuuksia seurasi lukuisa ja ”kohottautunut” ihmisjoukko. Naisille ja alaikäisille jäi juhllisuuksissa hartaan ja nöyrän hurmioitumisen rooli.

Suomenkielinen media, kun se vuodesta 1820 lähtien oli jälleen alkanut ilmestyä, pääsi vauhtiin reformaation ilosanoman levittämisessä jo ennen reformaation 350-vuotisjuhlaa vuonna 1867. Luther ja reformaatio olivat 1840-luvun lopulta tuon tuostakin esillä suomenkielisissä sanomalehdissä. Esimerkiksi *Suometar* ei säästellyt sanojaan kuvaillessaan artikkelissaan syyskuussa 1849 jesuiittoja ”irstaita töitä tekevinä pahanillisinä ihmisinä, joissa paavillisuuden opetukset olivat ennättäneet täydelliseen kasvuunsa – että aiwotus pyhittää keinon ja että paha woipi tehdä, että hywää siitä seuraisi”. Itse 350-vuotisjuhlat jäivät kuitenkin suomalaisessa lehdistössä vaisuiksi mahdollisesti nälkävuosista johtuen. *Tähdessä* joulukuussa 1867 julkaistu uutinen reformaatiojuhlista Wittenbergissä on kuitenkin huomionarvoinen, sillä siinä tiettävästi ensimmäisen kerran suomeksi selostettiin reformaation juhlintaa myös ulkomailla. Kyseiset juhllisuudet 31.11.1867 huipentuivat *Tähdän* kuvauksen mukaan Wittenbergin torilla suureen kansanjuhlaan, jossa reformaattorien patsaiden väliin, raatihuoneen edustalle oli asetettu puhujakoroke. Muuan tohtori Kögel piti Lutherin virren veisaamisen jälkeen koskettavan puheen. Lehden mukaan torille kokoontunut tuhatpäinen yleisö vastasi puheeseen liikuttuneena kuin yhdestä suusta: ”aamen”.

Sata vuotta sitten, alkuvuonna 1917 reformaation 400-vuotisjuhla näkyi sen sijaan runsaasti myös sanomalehdissä. Juhlavuoden ehtivät ensimmäisenä julistamaan alkaneeksi *Aamulehti* ja *Uusi Aura* heti vuoden vaihduttua (4.1.) *Herättäjä* kirjoitti seuraavana päivänä ”uskonpuhdistuksen riemujuhluvuodesta” ja muistutti reformaation teologisesta perinnöstä. Samana päivänä ilmestyneessä *Kotimaassa* esitettiin harras toivomus, että

”riemujuhluvuosi” tulisi vietettyä ”arvokkaalla ja maan luterilaiselle kirkolle pysyvää siunausta tuottavalla tavalla”. Tällaisia uusia juhlamuotoja olivat esimerkiksi piispainkokouksen päätös reformaatioita esittelevästä teoksesta, Mikael Agricolan teosten faksimile-laitoksen julkaiseminen sekä *Kotimaan* propagoima ajatus varojen keräämisestä Sisälähetysseuran välityksellä varattomille. Kaikki nämä juhlan muodot saivat eri puolilla maata vahvaa kannatusta sekä kaupungeissa että maaseudulla. Myös maalaisseurakuntien kirkkoneuvostot päättivät monin paikoin yhtyä osaltaan edellä mainittuun varainkeräykseen. Juhlan laajeneminen diakoniseen ja juhlijoita osallistavaan suuntaan oli vuonna 1917 selvästi sellaista uutta, josta myös sanomalehdet toistuvasti uutisoivat.

Tätäkin modernimpaa oli reformaation tuominen 1900-luvun alussa nousussa olleen kansalaisyhteiskunnan erilaisille foorumeille. Esimerkiksi Tyrvällä reformaatio ja siitä kertova teos, *Uskonpuhdistuksen muisto*, olivat kansakoulun jatkokurssilla esillä laskennon ja ainekirjoituksen rinnalla. *Savo*-lehti tiesi kertoa, että Juankoskella tehtaan opintopiirissä noin 40 osallistujaa oli tutustunut samaiseen teokseen, jonka avulla opintopiiriläiset, tehtaan työläiset, olivat innolla aloittaneet juhluvuoteen valmistautumisen. Kiskossa *Uskonpuhdistuksen muiston* lukijoita oli 20. Lukijoiden pienen määrän korvasi heidän intonsa. Ikaalisissa kyseinen teos oli luettu useaan kertaan pääkohtien selville saamiseksi, mutta ajatusten vaihtoon tottumattomasta joukosta vain ani harva oli rohkaistunut esittämään mielipiteensä. Myös Tampereella kotiopintopiirit paneutuivat heti teokseen, joskin *Aamulehden* mukaan aiheesta kiinnostuneita olisi voinut olla enemmänkin. Luentoja ja opintopiirejä järjestettiin eri puolilla maata Raumalta Viipuriin. Ilmajoella *Uskonpuhdistuksen muistoa* luettiin raittiusseurassa. Lahdessa kirkkoherra Hugo Winterin esitelmää Englannin reformaatiosta oli tammikuussa 1917 saapunut kuulemaan väkeä ”salin ja eteisen täydeltä”. Runsaasti väkeä oli paikalla myös Porvoossa Uudenmaan nuorisoseurojen vuosikokouksessa, jossa johtokunnan jäsen Lauri Perälä vertasi uskonpuhdistuksen maailmaa vallitseviin oloihin. Esitelmä lienee ollut juhla mutta kuiva, sillä se oli kyseisen

tilaisuuden ainoa, johon lehti ei liittänyt innostuksesta kertovia attribuutteja.

Reformaation juhlintaa viimeisen kahdensadan vuoden aikana ovat hallinneet pönötykseen asti viety arvokkuus, pyrkimys ylevyyteen, pysyvien arvojen etsiminen sekä tunnustuksellinen arroganssi ennen muuta suhteessa roomalaiskatolisuuteen. *Mikkelin Sanomien* helmikuussa 1917 esittämän ihanteen mukaisesti pyrkimyksenä on ollut aikaan saada ”nostava, henkiä herättävä ja kauaskantoisemman vaikutuksen jättävä juhlahetki”. *Uusimaa*-lehti meni vieläkin pitemmälle helmikuussa 1917 todetessaan, että reformaation muistaminen merkitsi ”kansan henkisen ja hengellisen uudestisyntymisen juhluvuotta”. *Maaseudun Tulevaisuus* julkisti loppuvuonna 1917 uskonpuhdistuksen voiton ”omantunnon vapauden voitoksi” ja *Aamulehti* arveli suomalaisten kohoamisen ”kansalliseen sivistyselämään ja itsetietoisuuteen” uskonpuhdistuksen ansioksi. Ilman sitä olisi seurauksena ollut ”melkoinen pysähdys, kenties taantumus ja tuhokin”.

Reformaatio oli Suomen itsenäistymisvuonna 1917 yhä julkisessa keskustelussa poikkeuksellinen ja erityinen tapahtuma, jonka pysyvään henkiseen ja hengelliseen merkitykseen haluttiin kaikkialla liittyä. Myös reformaation vaikutukset suomen kieleen ja suomenkieliseen kirjallisuuteen toistuivat lehtien palstoilla. Usein esitetty ajatus sata vuotta sitten oli juuri reformaation perinnön vaaliminen. *Uusimaa*-lehden edellä mainitun artikkelin mukaan se merkitsi suoraselkäistä puuttumista ”ajan moraaliseen rappioon” ja kansan ”siveellistä valveilla pysymistä”. Näin tulkitussa reformaatiokuvassa yhdistyivät niin nuoriso- kuin raittiusseurojenkin pyrkimykset ja ihanteet. Ne tekivät reformaatiosta erityisellä tavalla suomalaisen.

Työväenlehdissä reformaatio oli vähemmän esillä kuin porvarillisessa lehdistössä. Esimerkiksi *Työmies* varoi kajoamasta koko aiheeseen. *Työkansa* sen sijaan julkaisi helmikuussa 1917 reformaatiota esittelevän myötäsukaisen artikkelin. Myöhemmin se totesi reformaation vapauttaneen kansat ”hengellisestä alaikäisyystilasta”. Aivan varmaa ei ole, tekivätkö reformaation samana vuonna järjestetyt juhlat patriarkaalisessa juhluvuuudessaan tämän. Myös talonpoikien äänenkannattajaksi ilmoittautunut

Liitto-lehti arvioi Lutheria omasta näkökulmastaan. Sen mukaan Lutherin nimi oli suomalaiselle talonpojalle ”sellainen välttämätön paha”, jota ei sopinut sivuuttaa.

Toisinaan reformaatio muistutti edellä mainituista syistä kuin isovanhemmilta perittyä arvokasta mutta epäkäytännöllistä, hieman vanhanaikaista arvoesineitä, jonka rikkoutumisen tai ainakin pilalle menemisen pelko oli jatkuvasti läsnä. Huumorille ei siksi reformaation juhlinnassa vuonna 1817 ja vuonna 1917 jätetty sijaa. Juhlijoiden osanakin oli pääosin muiden, heitä korkeammalla yhteiskunnan hierarkiassa olleiden ajatusten ja aivoitusten kuunteleminen ja toteuttaminen. Artikkelissaan *Mikkelin Sanomat* moitti juhlia epäilemättä aiheellisesti myös liian puhekeskeisiksi ja ”Suuren Lutheruksen oma työtavan”[musiikin] sivuuttaviksi. Reformaation juhluvuoden antia opintopiireihin osallistuneille ei ole kuitenkaan syytä aliarvioida.

Jälkikristillisenä ja kaupallisuuden läpätunkevana aikana tällainen perintö on koettu aiheellisesti tunkkaisena ja vanhanaikaisena, joskin juhluvuoden aikana on esiintynyt myös jo perinteisiä puheenvuoroja reformaation uskonnollisen sisällön hukkumisesta toisarvoisen touhuamisen alle. Miten juhluvuoden viettäminen on muuttunut sadassa vuodessa demokratisoitumisen kynnykseltä urbaaniin, moniarvoiseen yhteiskuntaan siirryttäessä? Esittelen seuraavaksi joitain havaintojani reformaation 500-vuotismuistovuoden vietosta ensin reformaation syntymaassa ja lopuksi Suomessa.

TUOTTEISTETTU LUTHER

Yksi keskeinen ja näkyvä ero reformaation juhluvuoden vietossa Suomessa ja Saksassa kuluvana vuonna on ollut Lutherin ja reformaation tuotteistaminen. Siinä missä suomalaiset toimijat ovat 2017 tarjonneet Lutherista kiinnostuneille hieman noloina Playmobilen kaikkien aikojen suosituimman leluhahmon (Luther-figuurin) ohessa pääasiassa vain kirjoja, Luther-kuosisia raamattuja ja Lutherin iätöntä ja jyhkeää musiikkia, Saksassa vastaavaa kainostelua ei ole esiintynyt. Lutherin tuotteistamisessa vain mielikuvitus on ollut rajana. Tarjolla on ollut sekä paikanpäällä että internetissä ainakin Luther-tarroja, -karamelleja, -avaimenpe-

riä, -koruja (Luther-ruusuaiheinen riipus), Luther-ruusu cappuccinosiivilä, Luther-pullonalustoja, -pullonavaajia, -kirjanmerkkejä, -kyniä (sulka-, lyijy- ja kuulakärkikynät), -palapelejä, -pinssejä, -soittorasioita, -jääkaappimagneetteja, -piparkakkumuotteja, -kakkumuotti, -leipälaatikoita, -mukeja (kuvin ja sitaatein), -ryyppylaseja, -kolpakoi- ta, -kahvikuppeja, -kynttilänjalkoja, -ilmapalloja, -lautapeli, -laukkuja, -varvastossuja, -kaulaliinoja, -T-paitoja, -muistoesinekiviä, -pöytästandaareita, -lautasia, -seinäkoristeita, -mittatikkuja, -arpoja, -hiirimattoja, -kirjatukia (kuva-aiheena Erfur- tin Luther-kohteet), -paperiveitsiä, -pehmolelujä (Luther-hiiri ja -käsinukke), -kännykkäkoteloita, Luther war hier -kylttejä, Luther-kalentereita – perinteisemmistä kirjoista, postikortteista, julisteista tai musiikkitalenteista puhumattakaan. Tässä räiskyvien ideoiden ilotulituksessa Luther-kitschin klassikot, kuten Luther-sukat ”Tässä seison, enkä muuta voi”-tekstillä varustettuina, tuntuvat jo edustavan edellistä kautta.

Reformaation muistovuoden oivaltaviin tuotteisiin Saksassa voidaan mielestäni lukea Luther-frisbee, joka sitkeästi aina palaa sen käteen, joka yrittää heittää sen kauemmaksi, sekä kirkon uudistukseen viittaava Luther-pyyhekumi ja ”Hengen ahdistukseen” tarkoitetut ”lääkkeet” (Lutherol) ja Lutherkorvatulpat (vertaa Worms 1521!). Myös teesien naulaamiseen liittyvä Luther-vasara kuuluu tähän kategoriaan samoin teelepien muotoon painetut, katekismukseen pohjautuvat iltarukous-kortit. Silmälasiänsä pyyhkimiseen tarkoitettu säämiskästä valmistettu Luther-liina viitannee tarkemmin katsomiseen reformatorisena periaatteena. Omalla tavallaan oivaltava on myös stressin purkamiseen tarkoitettu puinen, pyöreä Luther-kuula, joita on valmistettu juhlavuonna myytäväksi teesien nau- laukseen viitaten tasan 1517 kappaletta. Sen sijaan etäämpänä reformaation keskeisestä sisällöstä ovat mielestäni lapsille ja nuorille tarkoitetut kumiset Luther-kylpyankat tai erivärisinä saatavat Luther- pesäpallolippikset.

Oman kokonaisuutensa Lutherin tuotteistamisessa muodostavat elintarvikkeet, joista Lutherin hahmo liittyy ainakin seuraaviin: kahvi, tee, makka- ra (Luther-salami), suklaa, keksit, rytteliköörit, viini,

tomaatit, tikkukaramellit ja pasta. Missä viipyvät Luther-pähkinät? Kokonaan oman kokonaisuutensa juhlavuoden tuotteissa muodostavat Luther-oluet, joita muistovuosi on tuottanut Suomessakin useita Nokialta ja Helsingistä Laitilaan ja Savonlin- naan.

Lutherin tuotteistaminen on muistovuonna läpäissyt ilman suurta polemiikka tai some-raivoa lähes koko (pohjois)saksalaisen kulttuurin. Tämä viitannee siihen, että Luther-hahmo on Saksassa ennen muuta kulttuurinen, saksalaisuuden oma- kuva ilman, että siihen liitetyt mielikuvat olisivat ensisijaisesti tai yksinomaisesti uskonnollisia. Tämä koskee erityisesti Luther-kaupunkeja, joissa kirk- koon kuuluminen on kommunismin perintönä vähäistä. Esimerkiksi Lutherin syntymäkaupun- gissa Eislebenissä ja Wittenbergissä, joissa molem- missa luterilaisia on selvästi alle 15 % väestöstä, lähes jokainen kivijalkaliike on tuonut Lutherin ja muistovuoden esiin omalla tavallaan ennen muuta tarjoamalla ostettaviksi edellä mainittuja Luther- tuotteita. Luther-leivonnaiset ja Luther-tekstiilit osoittavat alalla erityistä mielikuvituksen voimaa. Konkreettisen hyötymisnäkökohtien lisäksi kyse on yhteisestä juhlasta. Kulttuurin tasolla Luther ei näytä ainakaan perinteisellä luterilaisella alueella erottavan vaan yhdistävän. Mielenkiintoinen, jos- kin tässä yhteydessä liian laaja kysymys analysoi- tavaksi on, tarjoaako Lutherin hahmo jotain myös Saksassa juuri nyt, vaalivuonna kuumana käytävään pakolaiskeskusteluun.

Kuten edellä sanotusta voi päätellä matkamuis- tojen, Luther-kitschin ja vakavasti otettavien teosten ympärillä liikkuu huomattavia rahasummia. Yli- päättään Saksassa muistovuoteen on investoitu reip- paasti. Luther-kaupunkien kasvojen kohotus näkyy ehkä selvimmin Wittenbergin kaupunkikirkon ja linnankirkon restauroinneissa, joiden tuloksena nämä ehkä tärkeimmät Luther-kohteet ovat saa- neet ansaitsemansa remontin. Sama huomio koskee vaihtelevassa määrin kaikkia Luther-kohteita. Näis- tä on erityisesti syytä mainita Mansfeldin Luther- museo, joka tarjoaa paljon uutta, Lutherin kotitalon arkeologisiin kaivauksiin perustuvaa tietoa. Kuva ”köyhästä vuorimiehen pojasta” romuttuu viimeis- tään Italiasta tuotuja ylellisyysesineitä katsellessa.

REFORMAATIO NÄYTTTEILLÄ

Sille, jota Luther-kitsch ei kiinnosta, muistovuosi on tuottanut ennen muuta kiinnostavia, syvälle porautuvia näyttelyitä. Juhlavuoden päänäyttelyitä on kolme: Berliinissä, Wartburgin linnassa ja Wittenbergissä. Berliinin (Deutsches Museum) *Luther Effekt – 500 Jahre Protestantismus in der Welt* -näyttely on listattu kansallisiin erityisnäyttelyihin. Sen korkeampaa statusta näyttelyille ei Saksassa voi saada. Näyttely ulottaa reformaation laajalla aineistolla sen ydinalueilta lähetyksentilille, aina Koreaan ja Tansaniaan, josta viimeksi mainitussa maassa toimii jäsenmäärällä mitattuna toiseksi suurin luterilainen kirkko maailmassa. (Näyttelyn nimeä kantava julkaisu arvioidaan myöhemmin *Teologisessa Aikakauskirjassa*). Otfried Czaikan ansiosta myös Ruotsi ja Suomi ovat löytäneet legitimiin paikkansa korrektisti saksalaisyleisölle esitelyinä luterilaisuuden suuressa kertomuksessa, kuten oli myös muutaman vuoden takaisessa, luterilaista pappilakulttuuria esitelleessä näyttelyssä. Myös Rostockissa reformaatio lähestytään Itämeren kulttuurialueen kontekstissa näyttelyssä *Das Netz des neuen Glaubens: Rostock, Mecklenburg und die Reformation im Ostseeraum*. Rostockin yliopiston piirissä toimii myös vilkas reformaatiohistoriaa samalla kulttuurialueella tarkasteleva saksalaispohjoismainen tutkijoiden foorumi.

Samaan kansalliseen näyttelysarjaan edellä mainitun Deutsches Museumin näyttelyn kanssa kuuluu myös Wartburgin linnassa järjestettävä *Luther und die Deutschen* -näyttely. Esillä on huomattava määrä reformaatioajan kirjallista aineistoa perusteellisesti ja huolellisesti esille asetettuna. Näyttelyssä kävijä huomaa kuitenkin pian olevansa kahden, toisiaan korvalle lyövän historiakuvan välimaastossa. Siinä, missä nyt rakennettu näyttely pohjautuu saksalaisella täsmällisyydellä luotuun kuvaan reformaatiosta lähdekritiikkiä yksityiskohdissakaan hetkeksikään unohtamatta, Wartburgin linnaan sijoittuva, 1800-luvulla luotu kuviteltu ja romanti-soitu menneisyys oikoo linnan pysyväisnäyttelyssä mutkia ja pönkittää germaanisyyttä myyttejä. Joutuminen keskelle myyttejä luovaa ja niitä samanaikaisesti rikkovaa todellisuutta on hämmentävä kokemus, varsinkin, jos mukana on oppimishaluinen ryhmä.

Pedanttisten tekstien ja mielikuvitusta hivelevien kuvien ja interiöörien kohdatessa on selvää, kumpi useimmiten vie voiton. Tässä ei sinänsä olisi ongelmaa, jos emme tietäisi, mihin kuvitellun saksalaisuuden imagonrakennus johti 1930-luvulla. Tämä ei tietysti ole näyttelyn vika tai puute. Sille, joka onnistuu sulkemaan silmänsä epäolennaiselta tai kuvitellulta historialta ja välttymään museokaupan mielikuvitusrikkaalta Luther-kitschiltä, Wartburgin linna tarjoaa rikkaan näyttelykokemuksen.

Kolmas kansalliseksi erityisnäyttelyksi päässyt muistovuoden näyttely on Wittenbergissä, Luther-talon yhteydessä oleva *Luther! 95 Sätze, 95 Menschen*, joka täydentää kyseisen museon muutenkin vaikuttavaa Luther-perusnäyttelyä. Valtaosa siitä oli vielä syksyllä 2016 lainassa Yhdysvalloissa. Lainattuihin esineisiin kuului myös seinästä voimakeinoin irrotettu keskiaikainen saarnatuoli Eislebenin kirkosta, jossa Luther piti viimeisen saarnansa. Rahalla saa ja hevosella pääsee.

Näyttelyllä *Luther! 95 Sätze, 95 Menschen* on kaksi tähtäyspistettä. Yhtäältä se esittelee nuoren Lutherin kehitystä reformaattoriksi, toisaalta se esittelee Lutherin ja luterilaisuuden myöhäisempää sosiokulttuurista vaikutusta. Toisin kuin Suomessa, jossa monissa tapahtumissa on valittu joko reformaation historia tai nykypäivä näkökulmiksi, Wittenbergin useaan kerrokseen rakennettu suurnäyttely tuo ne yhteen. Tästä huolimatta katsojalle jää sellainen vaikutelma, että saksalainen tapa rakentaa näyttelyitä toimii yhä paremmin esittäessään eksaktisti menneisyyden jo runsaasti analysoituja maailmoja. Kaikissa näyttelyissä on pyritty ottamaan huomioon myös lapset, mutta parhaiten ne tavoittavat sellaiset katsojat, jotka jo tuntevat reformaatiohistorian ainakin pääpiirteissään. Kaikkien näyttelyiden ongelmana ovat lisäksi tiukat aikataulut ja turistiryhmät, jotka verottavat hitaasti syntyviä syviä näyttelykokemuksia.

Kansallisten suurnäyttelyiden ohessa Saksassa järjestetään tänä muistovuonna myös muita huomionarvoisia näyttelyitä, joista olen poiminut joitain esimerkkejä. Henkilökohtaisesti suosikkeihini kuului erityisesti Erfurtin kaupunginmuseon reformaatio-näyttely *Barfuss ins Himmelreich? Martin Luther und die Bettelorden in Erfurt*, joka kertoo

edellä esitellyn Wittenbergin Luther-talon näyttelyn tavoin reformaatiosta kahdella tasolla: taustasta ja vaikutushistoriasta. Näyttely alkaa museon pohjakerroksesta, jossa katsojalle tarjoutuu tilaisuus kiertää taitavasti rakennetun myöhäiskeskiaikaisen kirjallisen maailman (vitriinien vuoksi) sananmukaisesti ahtaita polkuja. Esitystavaltaan näyttely tuskin voisi olla perinteisempi, mutta saksantaitoiselle ja asiasta kiinnostuneelle piirityy hämärissä saleissa syvä kuva Lutherin maailmasta reformaatiota edeltävinä vuosina. Näyttelyn yläkerta tuo puolestaan reformaation keskelle saksalaista nykypäivää. Kekseliäitä ideoita Lutherin teksteistä ovat ennen muuta *Vähä Katekismukseen* sisältyvä dekalogi nykyajassa. Näyttely kysyy tavalla, jonka lapsikin ymmärtää, miten koulukiusaamisessa heijastuu 8. käsky sekä miten tahallaan väärin punnitut banaanit rikkovat 7. käskyä vastaan.

Kiinnostavia näkökulmia muistovuoteen tarjoavat myös pienemmät paikalliset näyttelyt. Bautzenissa (Saksi) reformaatiota lähestytään näyttelyssä *Die Sorben und die Reformation* alueen slaavilaisen vähemmistön, sorbien näkökulmasta. Allstedtissa (Saksi-Anhalt) *Thomas Müntzer: Ein Knecht Gottes*-näyttelyssä näkökulmana on radikaalireformaatio ja Hallessa samassa osavaltiossa keskiössä on vaikuttava, 1500-luvulle sijoittuva kirjasto (Marienbibliothek) ja sen aarteet. Kyseisen kirjaston yhteydessä sijaitsevassa Marktkirchessä – Händelin kastekirkossa – on Lutherin kuolinnaamio, joka paljastaa Lutherin lihavuutta realistisesti kuvanneen taidetyylin pikemmin imarrelleen kohdettaan. Naumburgin reformaation muistovuoden näyttely tuo esiin reformaatioajan naiset *Frauen der Reformation*-näyttelyssään samoin kuin Erfurtissa esillä oleva papintyttärien näkökulmasta reformaatiota lähestyvä *Unter uns Pastorentöchtern: Porträts und Reflexionen von Frauen*.

Reformaation esittämiseen liittyvät varsinkin Saksassa olennaisina Lucas Cranachin kuvat, joista tunnetuimmat ovat esillä tuoreeltaan restauroituina Wittenbergin kaupunkikirkossa ja Weimarin kaupunkikirkossa. Düsseldorfin reformaation muistovuoden erityisnäyttely *Cranach: Meister, Marke, Moderne* tuo reformaation mestaritaiteilijan myös nykypäivään. Leipzigissa *Lucas Cranach und die*

Motive der Reformation -näyttely liittyy samaan teemaan.

Reformaation muistovuosi Saksassa on nostanut esiin myös reformaation varjon, luterilaisten suhteet katolisiin, kastajiin ja juutalaisiin. Näitä teemoja käsittelevät useat näyttelyt. Mannheimin reformaation muistovuoden vaihtuva näyttely *Die Päpste und die Einheit der lateinischen Welt* keskittyy paaveihin, Schleswig-Holsteinissa Rendsburgin vanhassa synagogassa on esillä näyttely *Ertragen können wir sie nicht – Martin Luther und die Juden*, jossa keskiössä on Lutherin suhde juutalaisiin. Teema on esillä myös Wittenbergissä, jonka vasta restauroidun kaupunkikirkon ornamenteissa esiintyy juutalaisiin viittaava emakko (Judensau). Sen poistamisesta kädenojennuksena ja anteeksi pyyntönä on myös muistovuonna taitettu peistä. Berliinissä Topografie des Terrors -museo esittelee Lutherin lauseiden käyttöä kansallissosialismissa *Überall Luthers Worte: Martin Luther im Nationalsozialismus*-nimisessä näyttelyssään. Samantapainen on myös Potsdamissa esillä oleva näyttely *Reformation und Freiheit: Luther und die Folgen für Preußen und Brandenburg*, jossa esitellään reformaation pitkäaikaisia sosiokulttuurisia vaikutuksia preussilaisuuteen.

Reformaation muistamisessa on Saksassa keskitytty pääosin Lutheriin, Melanchthon on jäänyt muistamisen katveeseen. Ei kuitenkaan kokonaan, sillä Luther-kitschiin kuuluu myös Melanchthonia esittävä nukke. Myös Melanchthonin kaupunkitalo Wittenbergissä on avoinna pyhiinvaeltajille ja muillekin matkailijoille. Varsinaisten Luther-kaupunkien ulkopuolella reformaation vaikutus saksankieleen ja koulutukseen on saanut sijansa esimerkiksi Hessenissä, Marburgin reformaation juhluvuoden näyttelyssä *Bildungsereignis Reformation*.

SAMAAN AIKAAN SUOMESSA

Suomessa museoiden vaihtuvat näyttelyt eivät juuri ole noteeranneet reformaatiota. Eräänlaisena reformaation päänäyttelynä voinee pitää Turun linnassa järjestettävää, maaliskuun alkuun 2018 jatkuvaa, vaihtuvaa näyttelyä *Valtapeliä: Reformaatio Suomessa*. Kyseinen näyttely on huolellisesti toteutettu, mutta hieman tylsä, sillä sen näkökulma reformaa-

tioon on hyvin perinteinen. Tarinan keskiössä ovat nimen mukaisesti Vaasa-suvun dynastiset riidat, mutta myös muu reformaation makrohistoria on esitetty korrektisti. Yleissivistyksen laskiessa näyttely toimii hyvin keskeisten asioiden mieleen palauttajana, mutta näyttelyn rakentajat, Turun yliopiston arkeologian, historian ja fennistiikan nuoret tutkijat opettajineen olisivat epäilemättä pystyneet kiinnostavampaankin lopputulokseen. Toisaalta Turun linnan vakituisiin näyttelyihin kuuluva uudenajan alun arkihistorian mainio esittely korvaa osaltaan puutetta. Reformaationäyttelyiden niukkuus ainakin Saksaan verrattuna kuitenkin korostaa reformaatiotutkimuksen vanhanaikaisuutta tavalla, joka ei vastaa todellisuutta. Erityisen silmiinpistävää on reformaationäyttelyiden vähäisyys paikallisella tasolla Suomessa. Saksassa perifeerisetkin pienten paikkakuntien kylämuseot pyrkivät tänä vuonna mahdollisuuksiensa mukaan kertomaan reformaation historian omalla alueellaan ja omasta näkökulmastaan.

Toisin kuin Saksassa Suomessa reformaation muistovuosi ei kirkkohallituksen ohjeissa lähtökohtaisesti korosta reformaatiota historiallisena tapahtumana vaan nostaa esiin yhden sen juonteen, armon. Juhlavuoden selosteessa ei viitatakaan menneisyyteen vaan tulevaisuuteen. *Armoa 2017!* on kuitenkin niin avara näkökulma, että se kattaa lähes kaiken sen, mitä teemaan halutaan kytkeä. Tämä on kuitenkin tietoinen valinta, sillä muistamisen painopiste on tietoisesti paikallisella tasolla. Valinta muistuttaa Suomi 100-juhlavuotta, jossa lähtökohdana on ollut, että vuosi muodostuu moninaisista, toisiinsa vain väljästi liittyvistä tapahtumista.

Valtakunnallisia tapahtumia on järjestetty kirjamessuilla Turussa ja Helsingissä, kristittyjen ykseyden rukousviikolla, helatorstai-tapahtumassa ja Suomi Areenalla Porissa. Monet näistä päivistä ovat myös paikallisella tasolla olleet muistovuoden kohokohtia. Tällaisella ratkaisulla on sekä hyviä että huonoja puolia. Vastuun siirtäminen paikalliselle tasolle lisää yhtäältä toimijuutta ruohonjuuritasolla. Se houkuttelee seurakuntia luomaan omia, paikallisia tapojaan toteuttaa reformaation muistovuotta. Parhaimmillaan tuloksena on esimerkiksi Vantaan tai Jyväskylän seurakuntien järjestämä, reformaa-

tiopitoihin huipentunut, erilaista väkeä houkutteleva kansanjuhla. Toisaalta seurakunnat ovat resursseiltaan, aineellisilta ja henkisiltä voimavaroiltaan erilaisia. Vaarana on, että taloudellisten vaikeuksien keskellä kamppailevissa seurakunnissa koko muistovuosi jää vain pintaraapaisuksi. Toisaalta se lienee kuva nyky-Suomesta, vaikka haluaisimmekin välttää vastakkainasettelua.

Kokonaisuutena arvioiden reformaation muistaminen on kolmella vuosisadalla synnyttänyt paljon luovia ideoita kunkin aikakauden ehdoilla. Kirkkohallituksen kotisivuilla on mainittu nelisenkymmentä seurakuntaa tai seurakuntayhtymää, jotka ovat kirjanneet muistovuoden tapahtumiaan. Niiden kirjo on laaja konserteista, muista musiikkiesityksistä ja luennoista Uuden testamentin läpiluentaan, seurakuntailtoihin, yhteisiin aterioihin, puutarhajuhliin ja vaelluksiin. Joukossa on myös anakronistisia legendoihin perustuvia tapahtumia kuten omenapuiden istutusta, mutta kokonaisuutena arvioiden on syytä uskoa, että muistovuoden viettäminen on viimeisen kahdensadan vuoden aikana tuottanut kokonaisuudessaan runsaasti oikeaa tietoa, kiinnostusta ja luovaa henkeä. Toivottavaa olisi, että sama into oman menneisyyden ymmärtämiseen, identiteetin vilpittömään ja muita toimijoita kunnioittavaan etsimiseen ja pohtimiseen jatkuisi myös sen jälkeen, kun viimeinen on sammuttanut muistovuoden valot.

Esko M. Laine, dos.
esko.laine@helsinki.fi